

9(-91.7)(092) + 398.24

1,754.06

Сьвятий Климент у Корсуні.

Причинки до історії староруської легенди.

Написав Др. І. Франко.

Х. Віднайдене мощий сьв. Климента.

Отсе ми підійшли до того розділу нашої праці, що був головною її метою, до того моменту в розвою Климентової легенди, де та легенда, мов дух Гамлетового батька, в білий день виступає на сцену історичної дійсности, робить ся фактом, а навіть важним чинником історичної події: мощі сьв. Климента віднаходять, приносять до Риму десь у початку 867 р., і тут вони роблять ся не лише предметом великої побожности, але важним чинником у тому, що папа згоджує ся признати славянський переклад літургічних книг, доконаний славянськими первоучителями; значить, сей момент робить ся важною зворотною точкою в історії всього духового розвою Славянщини і нерозривно звязує імя сьв. Климента з іменами славянських первоучителів Константина (Кирила) і Методія та початком церковного письменства на славянській мові.

Не вважаючи на величезну літературу, яка від давна, а особливо в XIX в. розросла ся довкола діяльности славянських учителів, власне сей пункт — віднайденя мощий Климента і проблемів, які вяжуть ся з ним, не був доси трактований так спеціально, як би належало. Більша часть учених, опираючи ся на безсумнівних свідощтвах сучасників, що мощі Климента були в кінці 867 або в початку 868 р. принесені до Риму і стрі-

5974

Львівська бібліотека

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 11-34083

I

C-259

2061

чені з великою парадом, приймала й сам факт їх віднайдення, а разом з тим і мучеництва та поховання св. Климента з Корсуні за безсумнівні історичні факти; иньші задовольняли ся легким зазначенем сумнівів та трудностей, що насувають ся при детальнім порівнюваню жерел, але й вони не входили в річ глибше. З того, що у нас було сказано доси про історичне ядро Климентової легенди і про її розвій, видно відразу, що проблеми тут насувають ся значно глибші, ніж доси допускали дослідники і що для їх відповідного вияснення треба сягнути до принципіальних питань методи користування жерелами, що доси були основою досліду.

Та заким говорити про се „історичне“, а бодай історично-важне віднайдене Климентових мощей, мусимо зазначити, що воно не було одиноке. Як і слід ждати при широкім розгалуженю легенди про Климента і його мучеництво, також легенда про віднайдене його мощей появляється в ріжних місцях і в ріжних часах незалежно в одних від других. Найстаршу звістку про мощі Климента і заподіяне ними чудо знаходимо ще в VI в. у Григорія Турського в цитованій уже його книзі „*Liber miraculorum in gloria martyrum*“. Безпосередно по чуді з хлопцем на дні моря, яке ми репродукували вище (розд. IX, стор. 174—5), Григорій оповідає далі: „Було жерело, що орошувало один лан понизше території міста Лемовіцина (тепер Лімузен); його вода осьвіжувала допливом або заплodнювала заливом і огородові саджениці і полеві пашниці. Були пороблені рівчаки, якими розпроваджувано її всюди, де було треба, щоб те, чого не давала природа, досягнути людським заходом. Щедро бухаючи з нори вода була така солодка, що, бачилось, аж радували ся ярини та корчі, коли вона омочувала їх. І в сьому виявляла ся ласка божої величності, що куди лише було пустити потічок, швидко там починали сходити засіви. Та коли мешканці того села мов для забавки розпроваджували сю воду скрізь по всяких місцях, спокусник, як думаю, з зависти зупинив її під землею і аж у віддаленю 12 стадій вона виступила розрізненими норами серед багна, де вже не могла приносити ніякої користі. Тоді всіх серця поняла тривога; селяни бачуть, що на цілу околицю приходить якась нова зараза і разом гірко оплакують те добродійство, яким привикли користувати ся доси. І ось у такий посух мінає один, ба й другий рік. Все в тому місці сохне від спраги, що звикло було орошувати ся. Та ось третього року трапило ся, що один подорожний (*quidam iter agens*) роздобув

реліквії бл. Климента мученика, про якого ми згадали вже вище, і приніс їх до Арідія, пресвитера того міста, мужа релігійного і наділеного всякою святістю. Коли-ж день і ніч до нього приходили сумні сусіди, дуфаячи на його молитву, що коли-б попросив у Господа, то міг би привернути жерело на своє місце, він сказав: „Ходімо — мовить — любі мої, і коли се правда, що твердить наш паломник (portitor), що се останки мученика Климента, то се покажеть ся тепер, коли виявить ся його сила“. Тоді зі співами подав ся до місця жерела, і по відспіваню псалмів у молитві припав до землі, і поклавши святі реліквії в самім гирлі жерела благов, щоб той, що колись засудженим на рубане мармуру отворив погожу ріку, і сьому місцю привернув воду, яка вперед утішала його любовою лагідністю, на ново за причиною Климента. І зараз нора повернула і з гирла вибухла велика вода і біжучи наповнила той сам протік, яким плила вперед; серед подиву народа віддавано велику подяку Богови, який і показав силу мученика і зволив сповнити молитву свого вірного слуги¹⁾

Як бачимо, Григорій подає се оповідане як факт, що став ся мало що не на його очах, бо в околиці близькій до місця його пробування і при співуділі чоловіка сучасного і близького йому, Арідія Лімузенського. Про сього Арідія сам він в иньшій місці своєї книги подає досить докладні біографічні дані (ор. cit. 457). Се був потомок шляхетського роду, жив від 534—548 молодим парубком у Тревірі при дворі короля Теодоберта, пізнійше покинув свьітський стан, пішов до школи, яку держав єпископ Нікетій, і вивчивши ся „*disciplinis ecclesiasticis*“ був висвячений тим же єпископом. У своїх добрах він заснував монастир Аттан, який пізнійше по його імені названо монастирем св. Арідія (по французьки Saint Yrieix) і був аббатом того монастиря. Григорій оповідає ще один факт із його життя з р. 585 і зазначає його смерть у р. 591. Чи й коли він був пресвитером у Лімузені, сього не згадує, так що й докладнійшої дати, коли могло стати ся отсе чудо, не знаємо. Не знаємо також, від кого дізнав ся Григорій про се чудо, чи від самого Арідія, чи від кого иньшого. Та найцікавійше те, що як у попередній легенді про чудо з хлопцем, так і тут Григорій не

¹⁾ Gregorii Turonensis Opera, ed. Arnt (Monumenta Germaniae historica, I, Scriptores saec. Merovingici, t. I, 510—511). Нпр. Al. Lippomani, Historiae de vitis sanctorum, Lovanii 1571, I, 470.

натякає навіть на місцевість, де були знайдені реліквії Климента, ані не дає пізнати, що се були за реліквії. Що до самого чуда з жерелом, то ми придивимося йому ще пізнійше, коли будемо говорити про фольклорні жерела й парости Климентової легенди.

Друга легенда, власне про віднайдене мощий свв. Климента по-встала правдоподібно в Корсуні в початку IX в. Ми не маємо її оригінального тексту, а тільки короткий витяг у церковно-славянським перекладі, що ввійшов у склад деяких руських Прологів. Ось як читаємо се оповідане в перемиськім Пролозі XVI в. (сін. LI, В. 5, стор. 687): „За царювання Никифора зачинилося море, де були мощі свв. Климента в Корсуні, що звеличав був Бог сього святаго, як пишеться (в його житії). І затурбувався дуже Георгій, єпископ корсунський і пішов у город Константинів і оповістив про се патріарха. І сей по-слав із ним весь клир свв. Софії. І прибули до Корсуня, і тут зібралися всі люди і подалися на край моря з псалмами і піснями, щоб одержати бажаний скарб. Та вода не розступилася перед ними. А коли зайшло сонце, вони сіли на корабель. І отсе о півночі заблисло їм світло від моря і показалася їм насамперед голова, а потім і всі мощі святаго Климента. І взявши їх святих поклали в корабель і привезли до міста і поклали в домовину і положили в церкві свв. апостолів. І коли почали правити літургію, сталися многі чуда: сліпі відзискали зір, біси були прогнані і хромі та недужі з між людей відзискали здоров'я молитвали свв. Климента“.¹⁾

Нема сумніву, що маємо тут перед собою не повний текст легенди, а тільки витяг, такий, які звичайно вміщувалося в Прологах. Що більше, можемо сказати майже напевно, що сей проложний витяг був доконаний не з первісного тексту корсунської легенди, а з перерібки, в яку для замаркування зверхности Царгорода над Корсунем уставлено епізод про подорож корсунського єпископа до Царгорода, про бране дозволу в патріарха на діло, яке вповні лежало в компетенції єпископа і про висилку всього клира зі свв. Софії для пошукування мощий у Кор-

¹⁾ Ів. Франко, Апокріфи і легенди з укр. рукописів, т. III. (Пам'ятки укр.-р. мови і літератури, т. III), Львів 1902, стор. 312—313, Такий самий, або близький до нього текст мав під рукою і цитував без подання жерел Платонов у своїй праці „Жизнь и подвиги первоучителей славянскихъ Кирилла и Мефодія“, друкованій у журналі „Духовный Вѣстник“, 1862, т. IV, стор. 314.

суні, висилку, як бачимо з дальшого оповідання, зовсім безцілну, яка на хід подій не мала ніякого впливу і про яку в тексті далі нема ніякої згадки. По всякій правдоподібності цілий сей уступ і приплутане патріарха та Царгорода до сеї легенди, се пізнійша, царгородська інтерполяція, вставлена в оповідане первісно корсунське. Можна бачити певну до Корсуня неприхильну тенденцію і в тім, що корсунського архієрея, який фактично мав титул архієпископа, тут називається просто єпископом. Се zarazом доказ, що наш руський перекладач узяв се оповідане не з Корсуня, а з Царгорода. Чи було воно вже в Царгороді ексцерповане і вставлене в Пролог, чи може се dokonano вже на Русі, се не легко рішити. Мені видається правдоподібнішою перша евентуальність, що перекладач руського Пролога знайшов уже в грецькій Синаксарії оригінал отсього оповідання. Що досі не знайдено грецького Синаксарія, який містив би яке будь оповідане про віднайдене Климентових мощей, се ще не доказ против того; найдавніші звісні нам грецькі Синаксарії сягають не далі як до XII в., а вже в X або XI в. могли бути причини, які довели константинопольську церкву до усунення сеї пам'яті із офіційного Синаксарія, а тимчасом се оповідане могло вже перейти на Русь.

Для нас у цьому оповіданні найважливіша його дата. Незвісний автор кладе сю подію на часи царя Никифора I, що панував від р. 802 до 811 і згіб д. 26 липня 811 р. в кровавій битві з Болгарами. Від 806 р. сидів у Царгороді також патріарх Никифор (до 815 р.); як їх сучасника пізнаємо корсунського архієпископа Георгія. Се не багато, та, як побачимо далі, аж надто досить на те, щоб кинути зовсім нове світло на цілий ряд памяток, що доторкають ся славянських первоучителів.

Що до самого змісту, то отся легенда, як бачимо, добре навіязує до тексту старшої (латинської і перед-Метафрастової) легенди про мучеництво і похорон Климента. Чудесний відплив моря біля Корсуня в місці, де лежить Климентове тіло, в часі царювання Никифора раптом уривається — очевидно так само чудом, як чудом доконував ся досі. Климентове тіло лежить усе ще на дні моря в храмику збудованім ангельськими руками, і тепер, коли море не дає до нього доступу, може бути виняте відтам лише чудом божим, а не жадним людським зусиллям. І справді, віднайдене мощей доконується чудом, у ночі, серед моря. Ті, що шукають мощей, простоявши в молитвах на березі

моря до пізнього вечера і не діждавши ся чудесного відпливу моря, під ніч сідають на корабель, і аж о півночі серед блиску їм являють ся мощі насеред моря. Легендова конструкція видержана до кінця. Мощі очевидно лишають ся в Корсуні. Правда, дещо тут неясне. Мощі являють ся не відразу: зразу голова, потім решта, отже виходить так, немов би ті мощі вже перед тим були розкидані в морі. Але про ніяке копанє, про острів ані про якір нема згадки. Важна натомісь згадка про чуда, які стали ся підчас зложеня мощий у церкві — найважніший критерій їх автентичности. Сей самий уступ майже дословно ми віднайдемо пізнійше в твз. Панонській легенді про житіє Константина, де він уставлений в оповіданє про принесенє мощий Климента до Риму. Значить, сей уступ належав до жерела спільного обом сим легендам.

В безумнівнім, хоча поки що не зовсім яснім звязку з сею проложною статєю стоїть звісна зі славяно-руських Миней статя: „Слово на принесеніє мощий преславнаго Климента, историческою имоущею вѣсѣдоу, яко Хѣвою помощію къ Ѧ. тысящѣ тѣ. ѡ Ѧ. лѣто ѡзыскавшемъ его любезнѣк и вѣрно, такоже изъ инѣх (?) к' Понтѣк воста“. Подаючи в додатку до отсього розділу текет сього „Слова“ з деякими поясненнями, обмежаю ся тут на перегляд його змісту.

По вступі, досить темнім та заплутанім, автор оповідає про своє бажанє — віднайти Климентові мощі (про заперестанок чудесного відпливу моря нема мови). Йому удаєть ся намовити до участі в пошукуваню корсунського архієпископа Георгія. Д. 30 січня вони з процесією виходять із корсунської пристані в напрямі до „блаженного острова“, над яким у нічний пітьмі бачуть сьвітло. В ранці разом із архієреєм усі перепливають до острова і обходять його довкола під проводом якогось Дітіца, що знав добре сю місцевість. Треба припускати, що сей Дітіц показував, де треба шукати Климентового гробовища. Починають копати, тимчасом небо хмарить ся, грозить дощем. Але хмари перенесло в иньший бік і по недовгім копаню показало ся одно ребро. Потім по довшім копаню віднайшла ся голова, далі всі иньші кости, а нарешті й якір, хоч переїдений іржою, але все ще твердий. Пробувши в молитвах усю ніч на острові побожні вертають назад кораблем до Корсуня; архієрей несе домовину (радше пушку) з мощами на голові. Перед брамами міста зустрічає їх „князь градський з деякими вірними і мудрими мужами, що трапили ся тут“, і просить, щоб мощі були

положені на міській башті, яку власне він будував і мав назвати іменем св. Климента. Тимчасом їх кладуть у церкві св. Созонта, що біля міського муру; сюди тисне ся народ, щоб цілувати мощі. В ночі архіерей (щоб запобігти стискови народа) переносить мощі до церкви св. Леонтія; тут над ними всю ніч іде відправа; в ранці мощі обношено по цілім місті серед великої радості всього народа, а обійшовши місто зложено їх у соборній церкві. Молитвою до св. Климента кінчить ся оповіданє.

Хоча сам процес віднайденя мощий Климента в отсім „Слові на пренесеніє“ оповіданий зовсім відмінно, ніж у проложній статі, то по про те се Слово вяжеть ся зі статєю згаданими в нїм іменами, які позволяють усталити його правдивий характер. Отже бачимо, що корсунський архієпископ і тут, як у проложній статі, зветь ся Георгій, а обік нього згадано й імя Никифора „славного“, про якого сказано, що „тогда царствія добрѣ и кротко приимша кормила“. Правда, за словом „кормила“ маємо в нашім „Слові“ ще „градская“, але се явна несуразність, допущена певно не первісним автором оповіданя, який мусів знати, що в Корсуні царів не було і який сам на иньшій місці свого „Слова“ називає коменданта корсунської залоги „боголюбецъ князь градскій“. Зводячи до купи наше „Слово“ з проложною статєю ми доходимо до того, що корсунський єпископ Георгій названий у обох сих творах — одна й та сама особа, той сам Георгій, що жив у початку царюваня Никифора I, в перших роках IX в., і що Никифор названий у „Слові“ не ідентичний з неназваним але згаданим у тімже „Слові“ корсунським „боголюбивим князем градским“, але ідентичний власне з византийським імператором Никифором I, що вступив на престол 802 р. В такім разі нотатка „Слова“, що віднайденє мощий випало на час, коли той Никифор „царствія добрѣ и кротко прият кормила“, вказує на рік 802 або найближші по нїм, як на час довершеня подій. Навіть епітети „добрѣ и кротко“, якими наш автор характеризує вступленє Никифора на престол, можуть мати в собі ядро історичної правди і бути не самою лише обовязковою „византийською“ фразою; ми знаємо, що Никифор був винесений на престол конспірацією впливових двірських урядників і маїнатів, яким надочуло марнотратне правління цариці Ірени. Се був перший у Византії державний переворот dokonаний цивілістами, не воєнними людьми і очевидно без звичайного в таких випадках розливу

крови; навіть здетронізовану царицю не вбито ані не калічено, тільки вивезено на острів Лесбос, де вона по році вмерла.¹⁾ А коли се так, то виставлена в титулі нашого „Слова“ дата 6369 р.²⁾ або 861 р. нашої ери являєть ся не датою первісного автора, але значно пізнішою комбінацією якогось перерібника, якого мусимо дошукувати ся.

Оповіданє в „Слові“ ведеть ся від учасника, самовидця й ініціатора події. В однім місці розд. 3 він виразно каже про себе, коли при копаню показала ся голова сьв. Климента: а її вперве побачивши один, „иже сѣи єсть повѣстникъ“ і т. д. Що він був ініціатором цілого діла, видно з контексту розд. 1, де він говорить про своє „веліє упованіє“ на знайденє мощий, оповідає, як думка про се палила його здавна мов искра, що западе в купу вугля, як душа його бажала голубиних крил, щоб долетіти до домовини сьв. Климента і спочити на ній. Початок розд. 2, де кажеть ся, що „чоловіколюбєць Ісус побудив декого з жильців Корсуня“ до шуканя мощий, треба очевидно розуміти також так, що вони улягли намовам оповідача; так розумів сей уступ і Анастазій Бібліотекар, перекладаючи в скороченю сей текст та ідентифікуючи оповідаюча зі сьв. Константином: *Civitatalae hujus metropolitam nomine Georgium simul cum clero et populo ad eadem de caelo expetenda invitans... plurimos eorum accedere... animavit*. Оповідаючи про факти, в яких автор сам брав участь, він уживає першої особи множного числа; отже говорячи про першу процесію, що вибрала ся з корсунської пристані під ніч 30 січня за почином деяких „теплих“, він каже: „идохом же до блаженнаго отока“. При тій процесії очевидно був і архієпископ, якого автор називає „мужем подвига“ і якого несли „на сѣдалищи подвижнѣм“; можливо одначе, що автор має на думці себе самого, говорячи: „етєрь кто съсѣдый моужєви подвига“, який уперве побачив сьвітло над островом, а потім уперве побачив і голову Климентову. В такім разі треба-б догадувати ся, що наш автор займав досить видне місце в корсунській єрархії і був особою близькою й довіреною біля митрополита. Се потверджуєть ся й таким зворотом у його

¹⁾ Пор. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, 2 Auflage, München 1902, стор. 965.

²⁾ Цікаво, що помилка 4369 замість 6369 стоїть не лише в пізнішій рукописі (Макарієвій Четі Мишеї), але і в найстаршій звісній нам копії Моск. Дух. Академії.

оповіданю, як „пѣніе кондачское пѣти повелѣхомъ“, де автор виступає як особа, що може побіч митрополіта наказувати иньшим. Правдоподібно треба думати про нашого автора і в тій місці, де він оповідає, як архієрей пливучи з острова до Корсуня держав пушку з мощами на голові „съ етером вѣрнымъ соущемъ тоу“. Доси всі ті місця витолковувано на св. Константина, який як член цісарського посольства міг справді в такій події займати почесне місце. Але такий інтерпретації, навіть поминаючи імена Георгія й Никифора, рішучо перечить остатній розділ „Слова“, де автор виразно характеризує себе як Корсунянина: „блаженъ бо градъ нашъ“, і натакаючи на дотеперішні клопоти міста та на надію поправити його долю через чудодійні мощі каже: „мы бо есмы симъ вина, имже ся есмы лишили его, но некли (чейже) возникнемъ“. Усе се вказує на те, що „Слово“ не лише було голошене в Корсуні швидко по доконанню самої події, але що автор його був Корсунянин, а бодай пробував і говорив своє „Слово“ в Корсуні. Що „Слово“ було голошене швидко, може в роковини події, або в найблизший Климентів празник, доказує не лише багатство деталей, зібраних очевидно при свіжій пам'яті, але також живість надії на поміч від мощий. Підношено против того як річ недоладну, що автор оповідає се все для людей місцевих, яким ті річі й без нього були відомі і що для того правдоподібніше буде припустити, що „Слово“ було говорене не в Корсуні, а десь инде, прим. у Константинополі. Та поминаючи вже, що для поміщування „Слова“ дебудь инде крім Корсуня нема ніякої підстави, звернемо увагу на те, що в остатнім розділі виразно говорить ся про празник „свѣтлої пам'яті“ Климента, тоді, коли попередні церемонії з перенесенем мощий уже скінчили ся і були зовсім завершені, про празник, на який зійшли ся люди з різних місцевостей, що певно й собі-ж бажали почути автентичне та детальне оповіданє про віднайдене мощий, та нарешті й на те, що віднайдене мощий було довершене при участі невеличкого гурту Корсунян, а з причин вияєнених далі могло бути дуже пожаданим дати загалови детальне й авторітетне оповіданє про довершене сеї події.

Закінчене „Слова“ кидає дуже цікаве світло на значінє, яке придавано в Корсуні віднайденю мощий св. Климента. Сі мощі кілька разів називають ся дорогоцінним скарбом, „негибнущим богатством“, „бисерообразними мощами“; князь городський

просить покласти їх „на новозданиѣмъ столпѣ града, тѣмъ съданѣ тогда въ имя святого Климента“, потім просить, щоб понести їх „по стѣнѣ града“ аж до храму свв. Созонта, що стояв „близъ забралѣ“; другого дня мощі носять „по всемоу градоу“ серед великої радості народа; всі чують себе відважними „забывше всяку напасть“. Автор „Слова“ в кінцевій апострофі до горожан Корсуня ще ближше поясняє значіне сеї події: маючи в своїх мурах свв. Климента „некли возникнемъ“, себто: чейже підіймемо ся з упадку, в яким опинило ся було місто перед тим. Держачи ся міцно віри в чудодійну силу мощій, „бѣженъ во градъ нашъ, сицѣ намъ соущемъ ѿ противныхъ ѿгнаемъ явитсѣ“. Обертаючи ся до свв. Климента оратор благає у нього крім різних інших дарів „всѣхъ противныхъ приложеніи избавленія“ та знівеченя „сили противнаго“. Все се буде нам зовсім зрозуміле, коли пригадаємо собі політичні обставини, серед яких опинив ся був Корсунь у початку IX віку.

В „тривожному“, як каже проф. Грушевський, життю Корсуня VIII вік був важкою добою. З початку того віку Корсунь стоїть під владою Хазар і тут сидить хазарський тудун.¹⁾ Правдоподібно під кінець VIII в. Корсунь відзискує свою незалежність від Хазар і вертає знов під зверхність Візантії, зразу певно не дуже сильну. Коли взяти зовсім на віру оповідане свв. Константина, наведене в листі Анастасія до Іавдерика, то ще в половині IX в. положенє Корсуня серед ненастанних нападів Хазар та степових кочовників було мало чим ліпше від положеня вазнів, які не сміють виглянути поза стіни своєї тюрми. Настрій міщан мусів бути не дуже оптимістичний; візантійський гарнізон був невеликий, мури й укріпленя в лихім стані. Серед таких обставин один із духовних достойників упав на думку підняти духа горожан віднайденем святиощів, чудодійних мощій свв. Климента. З неслених натяків у нашім „Слові“ можна догадувати ся, що ся думка була зразу не дуже популярна; та по якімось часі йому удало ся привернути до неї корсунського архієпископа Георгія і ще декого з клиру та зі світських людей. Певна річ, віднайденє мощій мусіло бути приготоване. Не далеко Корсуня на морі лежав безлюдний Білий острів (*Λευκη*), звісний уже Амміянови Марцелінови та иншим давнім письменникам зі своїх руїн якихось прастарих будівель,

¹⁾ М. Грушевський, Історія України Руси, 2 вид. Львів 1904 р., т. I, стор. 70.

та ще й тим, що там „страшило“, і небезпечно було ночувати.¹⁾ Отже сей остров обібрано як місце найвідповіднійше для віднайдення мощий давнього мученика чудотворця, похованого чудесно на дні моря. „Слово на пренесеніє“ згадує про якогось Дігіца, старожила, що тямив місце, де були руїни Климентової гробниці (хоудога соущи странамъ тѣмъ); ніби то по його вказівкам відкопано в роздріб Климентові кости, а нарешті й якір. Що віднайдене мощий було не лише пожадане, не лише сподіване, але по просту приготоване і доконало ся відповідно до уложеної наперед програми, на се маємо дуже добрий доказ у самім „Слові“, а власне в піснях цитованих у його тексті. Сі пісні були співані більшим гуртом під проводом свѣщенника Соломона, що був „изглаголаяя гранеса“, тоб то виголошував перед співанем початкові слова кожного кондака, почім хор проспівував цілий кондак; значить, се не були імпровізації хвиливого настрою, але просторий канон, уложений наперед. Із того, що автор „Слова“, він же й ініціатор віднайдення мощий, залюбки цитує уступи з того пісенного твору і дуже докладно знає, в котрій строфі містив ся котрий уступ, можемо догадувати ся, що він сам був також автором тих пісень. І щож бачимо з цитованих уступів тих пісень? У четвертій пісні був уступ: „оуже бо съкровище не съкровище есть, на свѣтилищѣ свѣтъ“, — се значить: „уже скарб не есть утаєний (гра слів з подвійним значінем слова съкровище), уже свѣтло горить на свѣчнику“ (натяк на звісну євангельську фразу про ставляне свѣтильника не „под спудом“, а „на свѣтилищѣ“), — значить, було місце, де виразно висловлено певність віднайдення мощий. І щож, як раз підчас співання сього уступу віднаходить ся перша часть мощий — ребро. Знаючи, яке значіне мали нераз у історії подібні відкриття (згадаймо хрест Ісусів, відкопаний Єленою, або вістре Лонгинової списи, віднайдене в Селевкії в часі одного хрестового походу), ми не будемо ані на хвилю дивувати ся тому віднайденю: де треба було таких мощий, там при добрій волі вони все і всюди знаходили ся. Очевидно мало се бути

¹⁾ Ось слова Амміяна Марцеліна: *In hac Taurica insula Leuce sine habitatoribus ullis Achilli est dedicata. In quam si fuerint quidam forte delati, visis antiquitatis vestigiis temploque, et donariis eidem heroi consecratis, vesperi repetunt naves: aiunt enim non sine discrimine vitae illic quemquam pernoctare (Ammiani Marcellini quae supersunt. . ad optimorum librorum fidem accurate edita. Lipsiae 1867, кн. XXII, розд. VIII, 35, стор. 253).*

чудодійне паллядію міста для оборони против варварських нападів. Із пізнійшого оповідання нашої літописи знаємо, що справді культ св. Климента в Корсуні ще в X в. був сильний, що церков його імені, можливо, що й з його мощами стояла при самім мурі і творила часть фортифікаційної системи міста і що власне туди дістав ся до Корсуня Володимир по довшій облозі міста.

Порівнюючи отсе „Слово“ з цитованою висше проложною статєю про віднайдене Климентових мощий бачимо, що оба ті твори походять без сумніву з одного жерела, хоча „Слово“ без порівняння ближше до нього, ніж проложна стаття. На спільне жерело вказує згадка про тих самих достойників Георгія й Никифора, про похід Корсунян на край моря з псалмами і піснями, про те, що вони під ніч сіли на корабель, що їм серед ночі показало ся світло, що голова Климентова була знайдена швидше, ніж решта мощий. „Слово“ зберегло нам детальний опис копаня, пропущений автором проложної статі; нема в „Слові“ згадки про константинопольського патріярха та про участь клиру від св. Софії в віднайденю мощий — і се певно так було і в первісній редакції легенди. Та з другого боку й проложна стаття зберегла деякі деталі первісної реляції, пропущені або затемнені в „Слові“. І так бачимо, що Никифор тут — византийський імператор, а не корсунський стратиг; у „Слові“ сей хронологічний деталь затемнено з огляду на пізнійшу, в титулі висловлену тенденцію, перенести подію на рік 861. Дуже правдоподібно, що до первісної редакції корсунської легенди належала також згадка про чуда, які стали ся в часі зложеня мощий у церкві. Важне й те, що власне проложна стаття заховала назву церкви, в якій зложено моці: се була церква св. апостолів; у „Слові“ вона тільки загально названа соборною („кафолікією“), але натякнено на її патронів у тих словах, де сказано, що Климент „с Петромъ и Павломъ сподобися слово пріяти“.

Що наша проложна стаття справді зберегла деякі деталі вірнійше, ніж „Слово“, на се маємо досить несподіваний доказ у свідощті латинського письменника Льва Остийського, Бенедиктинця з Монте Кассіно (вмер коло р. 1115), який у своїй хроніці (затрачений) згадував також про принесене Климентових мощий до Риму і в звязку з сим про їх віднайдене в Корсуні. Виписки з його хроніки власне про віднайдене Климентових мощий заховали нам Яков de Voragine, автор звісної „Золотої легенди“ (XIII в.) і Petrus de Natalibus, письменник XV в., автор

просторого *Catalogus Sanctorum*. Опираючи ся на коротенькім цитаті Золотої легенди, схожим з текстом тзв. Італійської легенди, дотеперішні дослідники цитували Льва Остийського як доказ глибокої давности Італійської легенди та її безсумнівної приналежности Іавдерикови Веллетрійському. Ось ті слова „Золотої легенди“: „Лев єпископ Остийський оповідає, що в часі Михайла, імператора нового Риму, один святий, який задля своєї мудрости ще в молодім віці одержав був назву Філософа, прибув до Херсонеза і розвідував з мешканців того краю про те, що доторкаєть ся історії св. Климента. Вони відповіли йому, що не знають, бо вони радше чужоземці, ніж тубольці. Бо справді від довгого часу чудо морського відпливу не повторяло ся вже за гріхи людности, а в пору, коли воно діяло ся, були напади варварів, храм був знищений і арка з тілом була залита морськими валами на кару за гріхи мешканців. Філософ здивований сим пішов до одного малого містечка званого Теорією, з єпископом, клиром і народом, і подав ся до одного острова, де на його думку лежало тіло мученика, щоб там шукати цінних останків. Почали копати, співваючи гимни й молитви, і Бог дав, що знайшли тіло св. Климента і якір, з яким воно було вкинене в море, і занесли все до Херсонеза. Пізнійше Філософ прийшов до Риму з тілом св. Климента, яке вдіяло багато чудес і було положе на почесно в церкві, що й доси носить імя св. Климента“.¹⁾

Всякому, хто знає свобідний спосіб поводження з жерелами у Якова de Voragine, повинно-б було видати ся неминучим справдити, на скільки вірно він передав слова Льва Остийського. На диво доси якось того не зроблено. Тимчасом вистарчить раз кинути оком на той цитат із нього, який подав *Petrus de Natalibus* (*Catalogus Sanctorum*, кн. X. розд. 93) і який відси передрукував Бароній під р. 867, щоб переконати ся, що автор „Золотої легенди“ не зовсім вірно передав своє жерело. Ось дословний текст цитату у Баронія: „*Leo Ostiensis tradit, quod tempore Michaelis imperatoris Constantinopolitani quidam Philippus sacerdos Chersonam veniens, de his, quae narrantur in historia S. Clementis, de maris aperitione habitatores interrogavit. Qui nihil de hoc scire professi sunt, eo quod advenae magis quam indigenae erant. Nam miraculum*

¹⁾ La Légende Dorée de Jacques de Voragine, trad. par l'Abbé J. B. M. Roze. Paris 1902, t. III, стр. 370—371.

marini recessus jam longe desierat et incursionibus barbarorum templum erat destructum. Tunc assumpto episcopo Georgiae civitatis cum clero et populo accesserunt ad insulam, in qua putabant esse martyris corpus. Ubi divina revelatione fodientes corpus invenerunt et anchoram, cum qua fuerat in mare projectum. Quod Chersonam reportantes ibidem sepe-
 lierunt. Tempore vero Nicolai papae corpus ipsum a sancto Cyrillo, Slavorum episcopo, inde sublatum et Romam delatum“.¹⁾ Що Лев Остийський не взяв сих звісток із Італьської легенди, се очевидно, бож Італьська легенда нічого не знає про „Кирила єпископа Славян“ ані про сьвященника Филипа, що був властивим ініціатором віднайденя мощий Климента. Твердити, що Лев Остийський сю відомість про Филипа висав собі з пальця, нема достаточної причини. Являєть ся одиноке припущене, що Лев мав під руками якесь иньше жерело, де було оповідано про віднайдене мощий Климента в Корсуні сьвящеником Филипом при участі єпископа Георгія. Чи перероблене Георгія на місто Георгію було комбінацією самого Льва, чи помилкою пізнійших переписувачів, се байдуже; у Львовім жерелі очевидно говорило ся про єпископа Георгія. Якусь не зовсім ясну відомість мав Лев Остийський про принесене мощий Климентових до Риму, але можемо сказати рішучо, що не мав під рукою Італьської легенди, бо в такім разі не був би поклав те перенесене на час папства Николая I і не був би назвав Кирила єпископом Славян. Коли пригадаємо, що Монте Кассіно, де жив Лев Остийський до свого єпископства, найдовше заховувало знанє грецької мови в тих часах, коли вона деінде в Італії була забута, що тут зберегало ся протягом середніх віків значне число грецьких рукописів, то зрозуміємо, що сю відомість про віднайдене Климентових мощий він міг узяти з якогось грецького жерела, може з якогось Синаксарія, отже з короткої статі дуже подібної до нашої проложної, ріжної від неї тільки тим, що там не було названо імператора Никифора, та ще й тим, що був названий ініціатор відкритя мощий — сьвященик Филип. Із сими звітками злучив Лев Остийський узяті з иньших жерел хибні звістки про те, що відкрите мощий стало ся за часів царя Михайла, а принесене до Риму за папи Николая Кирилом єпископом Славян. Коли се так, то

¹⁾ Baronius, Annales ecclesiastici, t. X. Venetiis 1711, стор. 328.

в оповіданню Льва Остийського мали-б ми стару, бо з початку XII в. паралелю до нашої проложної статі і в ній заховане ім'я властивого віднахідника мощий і автора прототипу нашого „Слова на пренесеніє“. Був би ним якийсь священник Филип, не Корсунянин родом, який прибув до Корсуня в невідомій цілі, тут віднайшов мощі свв. Климента і не рушав їх звідси нікуди.

Лев Остийський має ще вірне почуте того, що віднайдене Климентових мощий у Корсуні, а перенесенє їх до Риму — дві зовсім ріжні річі, доконані ріжними людьми і в ріжні часи. Правда, се остатнє в нього трохи замасковано: він кладе віднайденє мощий на часи імп. Михайла, а перенесенє до Риму на час папи Николая, але правдоподібно не підозріває, що се були сучасники, коли один факт протиставить другому слівцем „vego“, даючи зрозуміти, що між одним і другим уплинув значнійший протяг часу. Але вже в другій половині IX віку зайшли обставини, для нас іще не зовсім вияснені, що зробили з мощий свв. Климента важний політичний фактор у зносінах між сходом і заходом і змусили забути про ту ріжницю часу й місця, зілляли оба ті факти на одну особу і були причиною ріжних перерібок та ретушовань первісного жерела на користь тої нової комбінації. Сей факт, то було перенесенє мощий Климента до Риму свв. Константином і Методієм, первоучителями Славян; мотивом сього факту, який надає йому велике історичне значінє, була з одного боку діяльність сих двох мужів серед Славян Моравії та Панонії, а з другого боку боротьба церкви латинської з грецькою, що жевріючи вже довгі віки перед тим та виявляючи ся ріжними дрібнійшими передирками, тепер вибухла явним конфліктом завдяки двом енергічним та визначним особам — папі Николаєви I, прозваному Великим з одного і патріарху Фотієви з другого боку. Конфлікт вибух на тлі політичним і був неминучий при тій тенденції до всесвітнього першенства, яку виявляло від якогось часу папство і якої першим сввідомим та енергічним двигачем був папа Николай. Важну ролю в тім конфлікті грали й питання зверхности чи юрисдикції над славянськими краями; не диво, що й славянські вчителі, які з рамени Константинополя з певною сввідомою чи несввідомою тенденцією висунули ся на терен, докола якого йшла боротьба, опинили ся, так сказати, в перших її рядах і мусіли так чи інакше прийняти в ній участь. Вони перехиляють ся на сторону Риму, якому оба були вірні до кінця житя. Символом

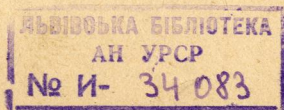
сеї їх ролі являєть ся перенесене зі сходу до Риму мощий Климента, того легендарного папи, що в своїй особі й науці являв ся найвиднійшим по апостолах репрезентантом первісної, ще нерозділеної церкви, що своїми подорожами, житєм і мучеництвом обіймав однаково схід і захід. Можемо догадувати ся, що сей акт не був індивідуальним поступком самого Константина або обох солунських братів, що се був політичний акт в ряді інших, симптом переваги одної з тих партій, які бороли ся з собою в самім Константинополі за і против Фотія. На жаль жерела, які маємо і які доси визискано для виясненя сеї справи, не дозволяють нам зрозуміти сей факт у його повнім історичнім значіню. Навпаки, ті жерела самі так поплутані і викликають стільки поважних методологічних сумнівів, що заким користувати ся ними з надією на успіх, конче треба раз у раз піддавати їх новому переглядові, і кожний такий новий перегляд, спричинений якимось новим, хоч би невеличким відкритєм, кидає нове світло на їх обопільні відносини, на їх автентичність та більшу або меншу близькість до описуваних подій. Отим то й ми, маючи в обговорених доси галузях корсунської легенди про віднайдене Климентових мощий у перших роках IX в. ключ до зрозуміння розгалуженя та свояцтва пізнійших легенд про Константина й Методія,¹ мусимо тепер приступити до огляду та аналізу тих жерел. Розумієть ся, аналіза всіх деталей поміщених у них не входить у нашу задачу; на се треба би писати окрему книгу. Наша аналіза буде по зможі тісно держати ся одної теми — віднайденя і перенесеня мощий св. Климента до Риму.

Між жерелами, які подають нам відомости про славянських учителів і спеціально про діяльність Константина та його участь у віднайденю та перевезеню мощий Климентових, на першому місці стоять дві тзв. Панонські легенди, Житіє Меєодія (далі значимо коротко ЖМ), і Житіє Константина (далі значимо ЖК), далі два латинські жерела, а власне тзв. Італьяська легенда (далі значимо Іт.) і недавно віднайдений лист Анастазія Бібліотекаря до єпископа Іавдерика Веллетрійського, що був головним жерелом тої Італьяської легенди. Надто маємо ще пару коротких, але задля своєї хронології важних свідочств того-ж Анастазія Бібліотекаря і вкінці тзв. Моравську легенду, твір зложений пізно, аж у XV в. на основі Іт., але з домішкою інших звісток гідних деякої уваги. Отсеї жерела ми розглянемо тут по черзі в таким порядку, який нам здаєть ся відповідним для

пластичнішого представлення проблемів їх споріднення й обопільної залежності.

І. „Пам'ять и житіє блаженнаго отца нашего и учителя Методія, архиепископа Моравска“ — такий титул має тзв. Панонська легенда про св. Методія (ЖМ). Се твір писаний незабаром по смерті Методія кимось із його учеників, без сумніву Славянином і прихильником єдності східної церкви з латинською та зверхности пап над західними Слав'янами, але з захованєм слав'янської мови в богослуженю.¹⁾ Ся легенда, якої жерелове значінє дуже велике і було potwierdжене деякими новітніми архівними відкриттями, не знає нічого про побут Константина в Корсуні, ані про віднайденє мощий Климента, ані про привезенє тих мощий до Риму. Можемо піти ще далі і сказати, що ся легенда первісно не знала нічого й про хазарську місію Константина і що невеличкий уступ, присвячений тій місії в теперішнім ЖМ, то пізнійша інтерполяція, зроблена кимось таким, що мав перед собою ЖК і хотів *par force* зробити й Методія учасником тої місії. На се вказували-б мені ось які обставини. Поперед усього

¹⁾ Найновітній дослідник сього питаія, проф. В. Вондрак у своїй праці „*Studie z oboru církevně-slovanského písemnictví*“ (V Praze, 1903, видано в *Rozpravy české Akademie císaře Františka Josefa pro vědu, slovesnost a umění*; třída III, číslo 20), стор. 67—95 поновлює давніші припущеня Воронова та Лаврова, що автором ЖМ, ба й ЖК був визначний ученик Методія, Климент єпископ величкий. На жаль докази проф. Вондрака основані всі на тій, як побачимо далі, хибній підставі, що оба тзв. Панонські житія написані рівночасно і то швидко по смерті слав. учителів; проф. Вондрак числить ся навіть з можливістю припущеня, що ЖК було написане самим Методієм. Далі докази проф. Вондрака майже виключно внутрішні, оперті на порівнянню дрібненьких виврків тексту, і то переважно не епічного, але теологічного характеру, отже уступів, що були в легендарній та теологічній літературі *loci communes*, а то навіть на вилонюваню в текстах однакових „улюблених“ слів. Такі згідности деколи можуть мати значінє, і ми зараз будемо мати нагоду покористувати ся вказівками проф. Вондрака в однім спеціальнім випадку. В цілости одначе мусимо признати аргументацію проф. Вондрака невдалою, основою на невірних премісах, боцїм то обі Панонські легенди рівночасні, написані по одному пляну (що детально оповідано в одній, про те промовчано в другій) і боцїм то ми маємо їх у руках у такім стані, в якім вони вийшли з рук первісного автора. Против кожного з сих пунктів можна піднести поважні застереження.

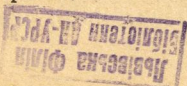
текст ЖМ по пропущенню сього уступу не тільки не виказує ніякої прогалини, але навпаки, відзискує ясність і льотичність, зрушену сею вставкою. Прошу поглянути! В гл. III говорить ся, як Методій вступив до монастиря, „пштригъ сѧ свѣтче сѧ въ чръны ризы и бѣ повиноуѧ сѧ покоромъ съвршѧмъ всѧхъ испѧтъ мѧнишскѧхъ чинѧ, а кѧнигахѧ прилежѧ. IV. Прикалючшоу же сѧ вѣмени такомоу, и посѧла цѣсарь по философа брата него въ Къзары, да поѧтъ и съ собою на помощь; вѣауж бо тамо жидове хрѣстынскѧхъ вѣрѧ вѧкми хоулаше, онѧ же рекѧ, яко готовѧ есѧмъ за хрѣстынскѧхъ вѣрѧ оумрѣти, и не ослоушѧ сѧ, нѧ шѧдѧ слоужѧ яко рабѧ мѧншоу братроу, повиноуѧ сѧ емоу; съ же моантвоуѧ, а философа словесѧ прѣкможе ѧ и посрамѧсте. видѣвъ же цѣсарь и патриархѧ подвигѧ него доврѧ на божѧхъ пѧтъ, вѣдиши и, да биши и свѧтили архієпискѧпа на чѣстѧное мѣсто“ і т. д.¹⁾ Методій не хоче і його роблять ігуменом монастиря Поліхрона. Коли читати сей уступ з пропущенем слів надрукованих у нас петітом, то побачимо, що звязок думок не лише не перерваний, але робить ся яснійший. Методій, що доси займав високе свѣтське становище, вступив до монастиря, пильно сповняє монастирські обіти, вчитує ся в духовні книги. Імператор і патріарх бачуть у нього охоту до духовного стану і знаючи з давнійшого часу його адміністраційні здібности, хочуть зробити його архієпископом, але він не хоче. В сей льотичний звязок подій вриваєть ся відомість про місію Методія до Хазар. В якомось близше неозначенім часі імператор посилає Методія до Хазар, щоб якийсь близше неозначеним способом допомагав своєму брату Філософови.²⁾ З дальшого тексту зовсім не видно конкретної під-

¹⁾ Fr. Pastrnek, Dějiny slovanských apostoľů Cyrilla a Methoda. S rozborom a otiskem hlavních pramenů. V Praze 1902, стр. 224—225.

²⁾ Міклошіч у своїм латинськім перекладі ЖМ толкує се місце невірно: accersivit imperator philosophum fratrem eius, ut in Kozaros eum assumeret secum in auxilium“, бож „посѣла“ не значить „accersivit“ (покликав), а „misit“, „по философа“ не значить „philosophum“, а в звязку з „misit“ і з дальшими словами треба-б перекласти: „ad philosophum“; до „посѣла“ очевидно належить предмет ѡ, eum, себто Методія. Щоб видобути свою конструкцію „ut in Kozaros eum assumeret“, Міклошіч у славянськім тексті дає протинку перед „къ Козары“, так що друга половина речення виглядає: „къ Козары да поѧтъ и съ собою“ — порядок слів зовсім протинний духови славянської мови; „къ Козары“ належить до „посѣла“, а „поѧтъ“ буде тут мати значіне радше acciperet, ніж assumeret. Значить, несилуване значіне тексту таке, що імператор посилає Методія в Хазари вже тоді, коли Константин був там, отже виражає властиво друге посоль-

стави для такої повторної місії; слова про те, що Методій у всьому служив молодшому брату „яко рабъ“ — занадто загальні і шабльоново характеризують Методія як монаха, що зложив обіт послуху та покори, але перечать по троха текстови ЖК., де сказано виразно, що Константин був посланий до Хазар з немалою прислугою і з царським почтом (частко иди съ цѣсарьскоуж помещыж), значить, рабських послуг свого брата зовсім не потребував. Дальші слова, що до успіха місії Методій причинив ся своїми молитвами, показують лише, що автор інтерполяції не знав про сю Методієву участь нічого конкретного. Тай взагалі льотічна будова інтерполяції не особлива. Сказавши про висилку цїсарем Методія в Хазари автор пригадав собі, що його читач не знає нічого про саму місію Константина й її ціль і виясняє її коротко й недокладно: були там Жиди, що дуже висьмівали християнську віру. Автор виходив лиш один, і то не найважнійший момент із того, що сказано в ЖК і представив його місію зовсім хибно, буцім то одинокою її метою було передиспутувати і присоромити Жидів; про найважніше — наверненє Хазар на християнство — він і не згадує. А безпосередно за згадкою про ціль місії, не подавши ніякої промови імператора, інтерполятор вкладає в уста Методія зовсім несуразні слова, що він готов умерти за християнську віру, хоча місія мала зовсім спокійний, більше почесний, ніж небезпечний характер; сї слова Методія, се тільки недотепна репродукція слів Константина в ЖК, що на таку місію він готов іти пішки й босо (Pastrnek, 173). Розуміється, признаючи сей уступ ЖМ інтерполяцією позбавленою жерелової вартости, ми ще сим не уймаємо значіння оповіданю ЖК про хазарську місію Константина, але вважаємо се доказом, що Методій у тій подорожи не брав участі. Причину до інтерполяції і, можна сказати, весь її зміст дав один уступ у гл. XII ЖК, де говорить ся, що Константин вертаючи з Хазарії дійшов до безводного місця і мучений спрагою та знайшовши калюжу соленої води, „рече къ Методію братроу скіємоу“, щоб подає

ство на поміч першому, твердженє очевидно з історичного погляду ні на чім не оперте, і з погляду ЖК про зовсім мирний і дружелюбний характер місії зайве й недоладне. Але се повинно бути тільки новим доказом неавтентичности сеї вставки, а не приводом — надати їй при помочи інтерпретаційних штучок доконче таке значінє, якого вона не має.

59790

йому сеї води: зачерши тої води „свѣтъта ѣж сладкъ, ѣко н медовънъ, н студѣнъ“ (Pastrnek, 195). Отже ся згадка була для інтерполятора доказом, що Методій разом з Константином ходив до Хазар, а що подавав йому води, то інтерполятор зараз і зробив із того загальник: служив йому як раб. Тимчасом увесь розд. XII ЖМ зложений з обривків різних легенд і робить із Константина чудотворця та пророка, тим то й правдоподібно, що його історичне значінє близьке зєра.

Справа пересєня Климентових моцїй до Риму стоїть у тїснїм звязку зі славянською місією обох братів і ми поговоримо детально про обі сї справи далї при розборї звїсток ЖМ. Тут значимо лише, що про принесєнє Климентових моцїй до Риму автор ЖМ не згадує нічого ісїнько. Правда, цілий VI роздїл ЖМ, де говорить ся про покликанє славянських учителїв до Риму, являєть ся якоюсь загадкою. Він багато девчому перечить звїсткам ЖМ та иньших жерел, на самїм початку подає факт історично невірний, що папа Николай не лише покликав обох братів до Риму, але також „свати оучєньє їєю, положи словѣнское ѡвангєльє на олтари сватїаго Петра апостола, свати же на поповѣство блаженїаго Мєдодїа“, а навіть вкладає в уста того папи осудженє і проклатє „триязичників“ і само винайденє сеї назви для тих, що противили ся перекладови церковних книг на славянську мову. Все те очевидно грубі помилки против історичної дійсности, що ще мусїла бути сьвіжа в пам'ятї того, хто писав дальші роздїли ЖМ. Пояснити анахронїзм з папою Николаєм так, як се чинить проф. Ягіч, що се стало ся „in Kürze“¹⁾, може через недогляд — ледви чи можна. Далеко правдоподібнїйша друга догадка проф. Ягіча (тамже стор. 17), що ЖМ в тїм місці (між розд. 5 і 6) виказує немов якусь прогалину. Я пішов би ще о крок далї і сказав би, що розд. 6 і 7 виглядають немов склеєні до купи вишивки з більшої цілости, або радше сказати, як останки ширшого оповіданя, в якому в серединї повичеркувано цілі рядки або цілі речєня; з сього вийшли неможливі звязки, анахронїзми та суперечности, в яких не був винуватий первїсний автор. Бож стиль і мова поодиноких речєнь, а особливо прегарна промова Константинова в розд. 7 показують, що ті уступи мусїли бути власнїстю первїсного

¹⁾ Vatroslav Jagić, Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, I Hälfte (Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Classe, 47 Band, Wien 1902), стр. 15.

автора життя, чоловіка, що черпав із живої, дуже свіжої ще традиції, а може навіть був близьким свідком многих подій.

Раз тільки в теперішнім тексті ЖМ згадується про принесене Климентових мощей до Риму, а то в листі папи Адріана до славянських князів з р. 869, вставленім у 8 р. ЖМ. Против автентичности цього листу піднесено поважні закиди¹⁾, хоча пересолені о стільки, що Ієц уважає його зміст і сам факт його вислання зовсім неможливим і видуманим пізнійше. Я схилиюся до погляду проф. Вондрака, який признає, що зміст листу може бути правдивий, що факт його вислання може не підлягати сумнівови, але текст, у яким його маємо в ЖМ, насуває поважні сумніви. Пр. Вондрак, уважаючи Климента Велицького автором обох Панонських легенд і обох похвал (Кирилови та Методієви), доказує, що й лист папи Адріана був тимже Климентом перероблений. Лишаючи на боці Климентове авторство, по моїй думці не доказане, я все таки стою на тім, що первісна легенда ЖМ обмежала ся на короткій згадці про лист Адріана, але не подавала його тексту, який був уставлений аж пізнійше. Доводить мене до такої думки простий погляд на контекст 8 розд. ЖМ. Коцель посилає до папи просячи „Мѣрѣды вѣрѣнаго оучителя нашего, дабы и ѿмѣ отъпоустилъ; и рече апостоликъ: не текѣ ѿдиномуу тѣкъмо, нѣ и всѣмъ странамъ тѣмъ словѣньскымъ съвѣж и оучитель отъ бога и отъ свѣтаго апостола Петра, прѣвѣнаго настольника и ключедръжца цѣсарьствью небескоуіемов. и послѣла и напѣсакъ епистолиж. приѣтъ же и Коцѣль съ великож чѣстыж“. Тут також звязок повний; що більше, зміст папського листу поданий, відповідно до легендарного стилю, в папській промові. Натомість лист, уставлений у сей текст по слові „епистолю“, з формального боку виявляє деякі несподіванки. І так відповідаючи на посольство самого Коцеля, папа пише лист до трьох славянських князів, із яких два не тільки не вдавали ся сим разом до нього, але надто були між собою в смертельній ворожнечі, яка швидко потім довела до звісної семейної трагедії.²⁾ Вже з сеї причини

1) Leopold Karl Götz, Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius. Gotha 1897, стр. 52—58.

2) Ось як оповідає про події 869—870 року фульденський анналіст: „Zuentibald nepos Rastici propriis utilitalibus consulens, se Karlmanno una cum regno, quod tenebat, tradidit. Unde Rastiz vehementer iratus, nepoti occulte ponit insidias, et eum in convivio nihil

тяжко припустити, щоб папська курія, така обережна в дипломатичних зносинах, могла виставити лист так нетактовно адресований. А славянському перерібникови, який не мав під рукою автентичного тексту, а тільки текст ЖМ та може ще деяку устну відомість про той лист, власне слова ЖМ „не текъ єдиномуу тѣкѣмо, но и късѣмъ странаѣмъ тѣмъ словѣньскыѣмъ“ могли дати привід до скомпонованя сеї дивоглядної адреси.

Про инші недорічності того листу скажемо ще далі, коли будемо говорити про славянську місію обох братів, а тепер звернемо увагу на те, одиноке в ЖМ місце, де згадується про принесене Климентових мощий до Риму. Каже тут ніби то папа Адріян, що філософ Константин і його брат попрацювавши серед Славян і бачучи, що ті краї належать до апостольського (себто до римського) престолу, „кромѣ канѣна не сътвористе ничѣсже, нѣ къ намъ придостѣ и свѣтагѣо Климента мощи не сѣща“ (Pastrnek, 228). Аполюїчна тенденція сих слів аж надто виразна; так писав не папа, а якийсь прихильник і оборонець Методія в пізнійшій часі. Значить, ЖМ було написане перед зрадоюванем сього листу в тій формі, в якій його маємо тут, і автор вважав чомусь відповідним проминути факт принесеня Климентових мощий до Риму мовчанкою.

mali suspicantem iugulare disponit, sed gratia Dei a periculo mortis liberatus est. Nam antequam illi, qui eum necaturi erant, domum intraverunt, surrexit de loco convivii, annuente sibi quodam ejusdem fraudis conscio, et quasi cum falconibus ludum exercens praeparatas devitavit insidias Rastiz autem nudatum consilium suum videns, nepotem cum militibus quasi comprehensurus insequitur, sed justo iudicio Dei captus est laqueo, quem tetendit. Nam ab eodem nepote suo comprehenditur, ligatur et Karlmanno praesentatur: a quo sub militibus, ne elaberetur observantibus, in Bojoariam missus, usque ad praesentiam regis servandus in ergastulum retruditur“ (див. Dobrowsky, Mährische Legende von Cyrill und Method, Prag 1826, стор. 102—103). Се стало ся десь у початку 870 р., отже Свѣтополкове відступство від Ростислава мусіло бути троха старшої дати. В падолисті 870 р. король Людвік прибуває до Баварії і творить суд над Ростиславом: „Ibique cum suis colloquium habens, Rastizen gravi catena ligatum sibi praesentari jussit; eumque Francorum iudicio et Bojoariorum, nec non Slavorum, qui de diversis provinciis regi munera deferentes aderant, morte damnatum, luminibus tantum oculorum privari praecepit“ (тамже). А бертинський аналіст оповівши той сам факт коротко додає, що осліплений Ростислав був запертий у якімось монастирі.

II. Найстарше датоване свѣдоцтво про принесене мощий свв. Климента до Риму походить із р. 875 і містить ся в листі Анастасія Бібліотекаря до короля Кароля Лисого. Се коротесенька, принагідна згадка; Анастасій згадує про Константина при якійсь нагоді і каже: „*Denique vir magnus et apostolicae vitae praeceptor Constantinus Philosophus, qui Romam sub venerabilis memoriae Adriano iuniori papa veniens, S. Clementis corpus sedi suae restituit*“ і т. д. (Pastrnek, 245—246). Анастасій Бібліотекар любив покликати ся на Константина. В своїй передмові до актів четвертого константинопольського собору з р. 869 він вкладає в уста Константина дуже докірливу промову до Фотія, де Константин закидає своєму вчителеві і приятелеві, що очі його мудрости, хоч широкі й далекозорі, „*avaritiae tamen et invidiae fumo penitus obsoecati*“. Маємо деякі причини сумнівати ся в правдивості сеї розмови Константина з Фотієм, так як і загалом правдомовність Анастасія Бібліотекаря для історика стоїть у дуже сумнівнім свѣтлі.¹⁾ Та про те його принагідна, коротка і ніякою тенденцією не подіктована згадка про Константина та dokonane

¹⁾ Один російський учений, преосв. Філарет Чернігівський (Гумилевський) каже про нього: „Анастасій Библиотечаръ и въ другихъ случаяхъ извѣстенъ какъ заклятый врагъ Фотія и лжеть мало совѣстливый“ (Преосв. Филаретъ. Кирилль и Меѳодій, Славянскіе просвѣтителі, друковано въ Погодиновій збірці „Кирилло-Меѳодіевскій Сборникъ, 1865, стор. 44—45). Гінкмар, сучасний Анастасія, що продовжав *Annales Bertiniani* від р. 861 до 882, оповідає ось що про його брата Елевтерія: *Isdem vero Eleutherius consilio, ut fertur, fratris sui Anastasii, quem bibliothecarium Romanae ecclesiae in exordio ordinationis suae Adrianus constituerat, Stephaniam, uxorem ipsius pontificis (Льва IV), et ejus filiam, quam sibi rapuit, interfecit.* (Migne, *Patrol. cursus completus, Series latina*, t. 125, col. 1238). Римський синод 863 р. викляв Анастасія; папа Лев IV скинув його з уряду і обложив клятвою; папа Бенедикт III, против якого він виступав як антипапа, позбавив його навіть духовної гідности. Аж Миколай I привернув йому свѣщенництво з виразним услівем, „*si fideliter erga sanctum Romanam ecclesiam incederet*“, та Анастасій не додержав слова, викрав акти синоду, робив заколот у церкві, і за його намовою якомусь Адальгірмови, що в церкві шукав захисту, виколено очі та вирізано язик. Буля, якою його знов виклято 868 р. виразно закидає йому крадіж, намовлюванє до вбійств і т. и. (д. Cave, *Scriptorum ecclesiasticorum historia litteraria. Genevae 1705*, стор. 470). Новіший німецький дослідник закидає йому в поступованю з Фотієм зарозумілість (Johann Rich-terich, *Papst Nicolaus I, eine Monographie. Bern, 1903*, стор. 14—16).

ним принесене мощий св. Климента до Риму заслугоє вповні на віру. Правда, Анастазій обмежуєть ся в листі до Кароля Лисого побійною згадкою про се, та сьому нема що дивувати ся, — в листі говорило ся про иньші справи, то й ніколи було ширше говорити про принесене мощий.

III. Заговорив про се Анастазій докладнійше в листі до Гавдерика єпископа Веллєтрійського. Сей лист, захований у однім кодексі ліссабонської бібліотеки, писанім у монастирі Алькобаза в XIV в., скопійований німецьким ученим д-ром Гайне, який одначе вмер в 1848 р. не встигши опублікувати ані використати його. Рукописна спадщина д-ра Гайне дістала ся звісному історикови церкви і монахівському професорови Деллінґєрови, та й сей не встиг використати сього важного документа. По смерті Деллінґєра знайшов сей лист між його паперами монахівський професор Фрідріх і опублікував його разом зі своєю розвідкою в виданнях баварської Академії наук 1892 р.¹⁾ Від тоді сей лист часто передруковувано (Гец 1897, Пастрнек 1902), перекладано й коментовано; особливо німецькі вчені Фрідріх і Гец силкували ся зробити з нього найважнійше жерело для життєпису св. Константина (Гец), документ, що „мусить довести до цілковитої ревізії всі дотеперішні досліді над Кирило-Методіянським питанєм“ (Фрідріх). Нема сумніву, лист Анастазія інтересний, але, як мені здаєть ся, в значно иньшій значіню, ніж думали Фрідріх і Гец. Та заким ширше говорити про нього, подаю тут повний текст у дословнім перекладі:

„Святому і заслугами блаженному Гавдерикови, славному (egregio) єпископови Анастазій, грішний і покірний (exiguus) бібліотекар апостольського трона, щиро відданий благав постійного здоровля.

1. Тому що твоя святість, шановний отче, кермує святою Веллєтернською церквою, де здавна висока почесть блаженного Климента величаєть ся з титулом славної пам'яті, не без причинно подвигнув ся ти до висшого пошанованя його почести, д

¹⁾ J. Friedrich, Ein Brief des Anastasius Bibliothecarius an den Bischof Gaudericus von Velletri über die Abfassung der „Vita cum translatione s. Clementis Papae“. Eine neue Quelle zur Kyrrillus- und Methodius Frage. (Sitzungsberichte der bayerischen Akademie der Wissenschaften, Historische Klasse, Sitzung vom 2 Juli 1892). München 1892.

докладнішого представлення його заслуженого життя для наслідування многим. Адже не за що тебе хвалять святим перед Богом і людьми, як не за те, що з Духом святим пильнуєш побожними зусиллями того, що свята. Оттим то познаходжені з великим старанем реліквії того святого мученика при тій церкві, якою ти володієш, помістив ти в храмі його імени. Оттим також збудував ти в Римі молитовний дім дивної краси. Тим усе наслідє одержаної тобою посілости офірував ти спасенно сьому-ж блаженному Климентови, а через нього Господу Богу. Тим також загадав ти вченому мужеві Іванови, гідному святищенникови (levita) Христовому, написати події його життя й історію замучення, зібравши з ріжних латинських книг. Нарешті задля сього й мені покірному зволив ти нераз нагадувати, щоб я, коли дещо знайду про нього у Греків, переклав се на латинську мову. Та що, розумієть ся, про його діяня були вже (оповіданя) в латинському стилі, випадає доси лиш те перекласти на латинську мову, що Константин Солунянин, філософ, муж апостольського життя, недавно перед тим сам написав про віднайдене реліквії. Хоча сейже премудрий муж, промовчуючи своє імя, докладно розповідає в своїй історійці (storiola), як воно доконало ся, я проте подам причинок, як він сам звик був оповідати про се ось якими словами:

2. „Коли — мовив — задля множества наших гріхів чудо морського відпливу, про яке читаємо між иньшими чудами того блаженного Климента, біля Херсона звичайним способом богато часу в зад зовсім не давало себе бачити, бо море свої хвилі, що розступали ся (вперед) на декілька миль¹⁾, зібрало було у свої властиві заливи, почав народ якимось способом відтягати ся від почитаня, з яким спішили сюди вірні особливо в день його замучення, особливо тому, що се місце лежить на границі римського царства і дуже часто туди навідують ся ріжні варварські народи. Коли оттак минуло ся чудо, яким, як то звичайно буває, радували ся тупоумні (carnales) народи, і коли довкола змало ся число поганців, через що (вірні) послабшали або й звикли відстрашувати ся, надто й тому, що, кажучи словами евангелія, змогла ся несправедність, остигла любов многих, — місце

¹⁾ В латинськім ориґіналі якось неясно; mare quippe fluctus suos ad nonnullos retractos spatia in proprios sinus collegerat.

стало опущене та незамешкане, храм зруйнований і вся та часть херсонської землі зробила ся майже пустою. Так що коли в тім місті лишив ся херсонський єпископ з невеликим числом народа, виглядало се так, що се не горожани міста, а радше мешканці вязниці, що не сьміли вийти поза її мури. Так отже дійшло до того, що навіть сама скриня (archa), в якій зложені реліквії сьвятого Климента в части переховували ся, майже завалила ся, так що за давниною часу вже не було навіть памяти, яка-б показувала, де була та скриня“.

3. Так оповідав сей великий і справді такий філософ. А в тім, коли недавно післанці апостольського престолу пробували в Константинополі для відбутя синоду, де й я задля иньшої причини, як знаеш, мавши легацію, пробував у тім самім часі, признав я потрібним доложити всякого старання до вислідження і повного вияснення сеї справи і добити ся цілковитої певности про сю правду, від Митрофана, мужа славного сьвятістю і мудрістю, начальника смиренейської метрополії, про якого я знав, що він разом з иньшими був від Фотія в околиці Херсона висланий на вигнання. Сей отже о скільки що до місця ближший, о стільки виявив ся ліпше поінформований що до факту, і на наші пильні розпити оповів нам усе, що висше згаданий філософ, уникаючи посудження за зарозумілість, не зважив ся оповідати. Отже-ж підносив, що „сей самий Константин філософ, висланий імператором Михайлом до Газари (Gazaram, роз. Хазарії) для голошення божого слова, коли їдучи туди і вертаючи частійше бував у Херсоні, що лежить у сусідстві до краю Хазарів, почав пильно висліджувати, де лежить храм, де склеп, де ті ознаки блаженного Климента, про які так ясно говорять писані про нього памятки. Але всі сусіди (assolae) того міста, яко люди не місцеві, але зайшли з ріжних варварських племен, а навіть дуже суворі розбійники, заявляли, що не знають, про що він говорить. Сим зачудований філософ вдав ся на молитву довгими часами, благаючи Бога, щоб відкрив, а сьвятого, щоб дав відкрити своє тіло. А коли спасенними упізнаннями наклонив до ділання також єпископа з клиром і народом, показавши і відчитавши, що виявляли численні книги про замучене і що про чудеса, а також що про писання блаж. Климента, а особливо що про будову храму положеного у них і про положене в ньому самого сьвятого, заохотив майже всіх до розкопування тамошніх берегів і до пошукування так цінних реліквій сьвятого мужа і папи (apostolici) тим порядком, який сам філософ

описав у історичнім оповіданю⁴. Доси згаданий висше Мигрофан.

4. Зрештою те, що сей сам справді подиву гідний філософ при віднайденю тих шановних реліквій торжественно зложив на гимнольоію всемогущого Бога, співаєть ся по грецьких школах. Але й два його писанечка вказані ним, себто коротку історію і одну похвальну промову (*sermonem declamatorium*) переклав я селянською мовою, далекою від його блискучої проречистости, і подаю се твоїй батьківській власти в тій думці, що хоч дещо додам до ряду його памяток, і поручаю їх до ошліфования точилом твоего осуду. Натомість тексту гимну, що той сам філософ зложив на честь Бога і блаж. Климента, я не переклав тому, бо перекладаючи на латинське прийшлося би вжити тут більше, а там менше складів і гармонія співу вийшла би невідповідна і незвучна. Та коли звелиш мені се, о мужу бажання, то візьму ся при божій помочи зробити те, що велиш, і хоч иньшим не здасть ся ні на що моє писане, то хоч мені буде позиточним мій послух.

5. Зрештою не хочу, щоб було тайним твоїй святости, що блаж. Климент написав дещо таке, що доси не дійшло до нашої відомости, про що згадує дуже святий Діонісій Ареопатіт, єпископ Атен, і блаж. Іван Скитопольський, якого наука містить ся в діянях синода; їх вислови про сю обставину вже перекладені знайдеш у книзі згаданого свв. Діонізія наставника Атен. Треба, щоб се було включене і в сам твір, який про жите бл. Климента за твоїм приводом тче ся працею висше згаданого Христового діякона. А як реліквії того, гідного вічної памяти Климента принесені часто згадуванім філософом прибули до Риму і були зложені, не потребую тобі писати, бо й сам се знаєш бувши самовидцем, і автор того житія, думаю, не проміне сього мовчанкою⁵.

Лист Анастазія не має дати, але по дослідям Фрідріха час його написання не може бути сумнівний і припадає на роки 875—879 (Friedrich, op. cit. 400; Götz, op. cit. 16).

Коли німецькі вчені признали сей лист документом першорядної ваги і безумовно гідним віри, то зробили се троха занадто поспішно, не взявши на увагу, що в ньому зведено до купи з трьох або чотирьох зовсім різних і не однакової стійности жерел. І так маємо тут репродукцію — нехай і так, що вповні вірну — власного оповідання Константинового (гл. 2); далі оповідане Мигрофана Смирнейського про побут Константина

в Корсуні і про доконане ним віднайдене Климентових мощий — оповідане чоловіка хоч і сучасного і такого, що якийсь час був у Корсуні, але все таки ближше нам невідомого і що до своєї правдомовности нічим не випробованого; далі свідощтво самого Анастазія про Константинові твори (гл. 4) та нарешті натяк на власне свідощтво Гавдерика, що був самовидцем принесеня мощий Климента до Риму. Отже даючи вповні віру свідощтву Константина треба зазначити, що про віднайдене ним мощий свв. Климента він не говорить нічого і навіть, як виразно каже Анастазій, не любив ніколи говорити про се — чи з великої скромности, чи може з якої иншої причини, в те на разі не входимо. Що до творів Константина, про які згадує Анастазій, то він не дає ніякої проби їх автентичности, не говорить, де й від кого дістав їх копії, а одно свідощтво, буцім то Константинів гимнольоїй на віднайдене Климентових мощий тішить ся серед Греків великою популярністю (Graecorum resonant scolae), знаходить собі сильне заперечене в тім, що доси ніде не знайдено ані сліду сього гимнольоїя. Що-ж до тої brevis historia про віднайдене мощий Климента, написаної буцім то Константином і перекладеної Анастазієм у скороченю (longe ab illius facundiae claritate distante), то вона ввійшла в тзв. Італьяську леґенду, про яку буде у нас мова далі.

(Далі буде.)

34.083

$\phi \frac{I}{C-259}$